

МОДЕЛІ ГЕОПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ГІПОТЕЗИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

А. І. Семенченко

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасного етапу суспільного розвитку є глобальна нестабільність, що супроводжується істотними змінами співвідношення сил та зіткненням інтересів акторів як на міжнародному, так і національному рівнях.

Значущість теми дослідження для українського суспільства визначається його системною трансформацією, яка обумовила значний рівень невизначеності та непередбачуваності процесів, що відбуваються в усіх сферах життєдіяльності суспільства та держави, у тому числі у сфері захисту національних інтересів, їх значну конфліктогенність, негативні масштабні наслідки.

Зміни політичного режиму та співвідношення політичних і соціальних сил, перерозподіл власності ускладнюються суперечливим впливом глобалізаційних викликів та загостренням глобальних проблем, трансформаціями міжнародних і регіональних структур безпеки.

За таких умов суспільного розвитку зростає значення державної політики забезпечення національних інтересів, яка покликана своєчасно виявити проблеми, з'ясувати причини їх появи та віднайти шляхи для розв'язання.

У працях В. П. Горбуліна та А. Б. Качинського [4 — 7] з урахуванням особливостей розвитку України досліджено системи національних цінностей, національних інтересів та національних (стратегічних) цілей, здійснено їх класифікацію та ранжування, визначено загрози національним інтересам, розроблено методологічні засади формування Стратегії національної безпеки України. У працях В. Ю. Богдановича [1], О. С. Власюка [2], В. П. Горбуліна [3], М. М. Коржнева, Ю. Р. Шеляг-Сосонко та Є. О. Яковлева [11] і Б. О. Параконського [12] досліджуються геополітичні моделі розвитку України.

На наш погляд, проблема формування та реалізації ефективної державної політики за-

хисту національних інтересів України, насамперед її формалізації, досліджена недостатньо.

Метою публікації є дослідження стану державної політики захисту національних інтересів, ступеня її формалізації, підходів до класифікації та ранжування систем національних цінностей, інтересів, цілей, формування загроз національним інтересам, обґрунтування геополітичних моделей розвитку України та здійснення їх узагальнення для підвищення ефективності формування та реалізації державної політики.

Технологія формування державної політики забезпечення національних інтересів передбачає чітке визначення її головної мети, критерію (критеріїв) її досягнення, систем національних цінностей, інтересів та національних (стратегічних) цілей, а також систем виклик — небезпека — загроза національним інтересам тощо.

Серед розмаїття поглядів щодо сутності державної політики, з яких тільки в [14, 80 — 82] наведено 19, пропонуємо застосовувати так званий оптимальний, узагальнений В. Тертичкою варіант [14, 82 — 83]: «державна політика — це порівняно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, що впливає на життя суспільства».

Семенченко Андрій Іванович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, докторант Національної академії державного управління при Президентові України

Під національними інтересами будемо розуміти «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності Українського народу як носія суверенітету та єдиного джере-

ла влади в Україні, визначаючого потреби суспільства та держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет та прогресивний розвиток» [9, стаття 1].

Згідно із запропонованою класифікацією, В. П. Горбулін та А. Б. Качинський розрізняють життєво важливі, важливі та периферійні національні цінності, національні інтереси та національні цілі [4, 15 — 17]. Так, до *життєво важливих національних цінностей* (ціннісного ядра) автори відносять національну безпеку, добробут, духовні надбання, систему міжнародних зв'язків, патріотизм, соціальну справедливість; до *важливих національних цінностей* (структурна група цінностей) — матеріальні надбання, право приватної власності, державний суверенітет, територіальну цілісність, права та свободи людини, природні ресурси, конституційний лад; до *периферійних національних цінностей* — міжетнічну та міжконфесійну злагоду, ліберально-демократичні традиції, загальнолюдські цінності, індивідуалізм.

Ці національні цінності трансформуються у систему національних інтересів також за критерієм важливості: *життєво важливі національні інтереси* (виживання та розвиток України, консолідація суспільства, міжетнічна та міжконфесійна злагода, соціально-економічні реформи, забезпечення та примноження матеріальних цінностей, збереження та примноження духовних цінностей, збереження суверенітету й незалежності, ефективна система оборони, розвиток науково-технічного потенціалу); *важливі національні інтереси* (удосконалення механізмів державного управління та місцевого самоврядування, гарантія прав приватної власності, збереження територіальної цілісності тощо); *периферійні національні інтереси* (раціональне використання природних ресурсів, механізм громадського контролю над сектором безпеки тощо).

На основі національних інтересів автори зробили систему національних цілей, що спрямована на реалізацію визначених національних цінностей та національних інтересів і включає, наприклад, такі національні цілі, як:

консолідацію українського суспільства на основі європейських цінностей;

подальшу розбудову громадянського суспільства;

створення політико-правових і економічних засад для формування і розвитку середнього класу;

подолання критичної залежності України від постачання енергоносіїв, стратегічної сировини та матеріалів;

посилення боротьби з негативними явищами: корупцією, «тіньовою» економікою тощо;

посилення боротьби з транснаціональною злочинністю;

поглиблення участі України в заходах боротьби з міжнародним тероризмом;

інтенсифікацію участі України в розбудові сучасної архітектури європейської та євроатлантичної безпеки;

посилення провідної ролі України в розбудові регіональних структур безпеки (Організація за демократію та розвиток (ГУАМ), Співдружність демократичного вибору тощо);

активну участь України у миротворчій діяльності під егідою міжнародних інституцій з питань безпеки тощо.

До цього переліку стратегічних національних цілей, на наш погляд, доцільно додати такі: забезпечення гідного місця України у глобальному поділі праці, безпечне та ефективне входження української економіки у світову економічну систему; перегляд цілей, формату та механізмів діяльності СНД; розвиток українсько-російського співробітництва; розширення активної взаємодії з країнами — членами ЄС, США та країнами — регіональними лідерами.

Зазначена модель національних інтересів та національних цілей значною мірою збігається з офіційною моделлю, визначеною в Законі України «Про основи національної безпеки України» [9], Стратегії національної безпеки України [15], Воєнній доктрині України [16] тощо, але є системнішою та науково обґрунтованішою.

Такий розподіл національних цінностей, національних інтересів та національних цілей на групи за критерієм важливості, а також формування конкретного складу груп є умовним та суб'єктивним і залежить від цілей дослідження, досвіду дослідника, повноти та достовірності даних. Тому є різні підходи до побудови таких систем та розроблено багато конкретних моделей. Проблема полягає у виборі раціональної моделі серед розроблених, формуванні нової моделі або коригуванні чинної моделі, що відповідає потребам суспільства та держави на прогнозованому етапі їх розвитку, та офіційного її визначення у стратегічних документах відповідного рівня.

Аналіз стану захищеності національних інтересів в Україні та тенденцій розвитку процесів у сфері безпеки свідчить, що більшість загроз мають внутрішнє походження, серед яких найнебезпечнішими є внутрішньополітична нестабільність, корупція, «тіньова» економіка, організована злочинність, деформації економічного, соціального та демографічного розвитку тощо. В останній час в Україні зростає вплив зовнішніх загроз, що обумовлено появою нових або зміною наявних загроз. Окрім того, через глобалізацію посилюються взаємозв'язки між внутрішніми та зовнішніми загрозами. У комплексі це обумовлює актуальність проблеми вибору Україною стратегічного зовнішньополітичного курсу та відповідної геополітичної моделі її розвитку.

Теоретично можливі дві крайні геополітичні моделі формування зовнішньополітичної складової державної політики захисту національних інтересів. Згідно з першим підходом, державна політика формується та реалізується, спираючись тільки на власні можливості та сили конкретної країни (ізоляційна модель). У сфері безпеки це означає створення національної високоефективної системи безпеки і оборони, здатної самостійно вирішувати практично всі завдання. Така модель під силу тільки супердержаві і то з відповідними обмеженнями. Друга геополітична модель державної політики ґрунтується на максимальному використанні можливостей міжнародного співробітництва, міжнародних організацій глобального та регіонального масштабу для захисту національних інтересів. Між цими геополітичними моделями є ряд варіантів, кожному з яких відповідає конкретна стратегія зовнішньополітичного курсу, у тому числі такому, що ґрунтується на концепції нейтральності чи багатовекторності (балансу між різними стратегічними партнерами).

Тому визначення зовнішньополітичного курсу, що найбільш повно відповідав би національним інтересам України, водночас гарантуючи прийнятний рівень забезпечення національної безпеки і спирався б на підтримку населення, — головне завдання СЗНБ під час формування державної політики захисту національних інтересів. Нинішній її стан визначено як такий, що загалом відповідає засадам зовнішньої та внутрішньої політики України. Актуальною для суспільства та держави залишається проблема обґрунтування вибору раціональної для України геополітичної моделі.

Відповідно до умов України, вчені та фахівці, як правило, вибирають з чотирьох основ-

них геополітичних моделей зовнішньої політики України. Так, наприклад, В. П. Горбулін досліджує такі моделі [3]:

нейтральності та позаблоковості України, яку, за даними соціологічних досліджень, найбільше підтримує населення країни. За визначенням статті 9 Декларації «Про державний суверенітет України», Українська держава має «...стати у майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у воєнних блоках та дотримується трьох ядерних принципів: не приймати, не виробляти та не закуповувати ядерної зброї»;

приєднання України до Організації договору з колективної безпеки (ОДКБ / Ташкентському договору) з частковим збереженням взаємодії зі структурами європейської безпеки та НАТО;

членства України в ЄС без вступу до НАТО;

воєнно-політичного союзу з НАТО з адаптацією національного сектору безпеки до європейських та євроатлантичних структур та подальшою ефективною взаємодією в єдиній системі безпекового середовища ЄС та НАТО.

У [1, 42] варіанти геополітичних моделей включають: модель позаблоковості або нейтральності (активного нейтралітету); модель інтеграції з Росією у форматі СЕП та ОДКБ; модель повномасштабної інтеграції з НАТО; модель багатовекторної (флюгерної, коливальної) політики.

У [11] проаналізовано можливі наслідки для України в середньостроковій та довгостроковій перспективі для моделей позаблоковості або нейтральності (активного нейтралітету); інтеграції з Росією у форматі спільного економічного простору та ОДКБ; повномасштабної інтеграції з ЄС.

Перші дві моделі кожної з трьох множин геополітичних моделей є ідентичними, модель повномасштабної інтеграції з ЄС у двох випадках (в першій та третій множині) не передбачає вступу України до НАТО. Розглянемо сильні та слабкі сторони кожної з моделей, узявши за основу варіанти моделей В. П. Горбуліна.

Неконструктивність *геополітичної моделі нейтралітету та позаблоковості* для України, на думку В. П. Горбуліна, обумовлена насамперед відсутністю надійних міжнародних гарантій її безпеки через особливості її геополітичного становища як країни, що знаходиться між двома потужними воєнно-

політичними блоками (НАТО й ОДКБ). Ненадійність та можливість порушення чинних міжнародних гарантій, наданих Україні за її добровільну відмову від ядерної зброї, з боку країн-гарантів було продемонстровано, наприклад, подіями навколо Тузли, розміщенням елементів системи ПРО в Чехії та Польщі і відповідною реакцією Росії на ці заходи, у тому числі щодо призупинення Договору про звичайні збройні сили в Європі тощо. Наступним аргументом є те, що оборонно-промисловий комплекс (ОПК) України спроможний забезпечити потреби Воєнної організації держави не більш ніж на 5 відсотків озброєнням та військовою технікою переважно 2 та 3 покоління. Разом з тим, за період незалежності України оборонне замовлення, наприклад, з боку Мініборони не перевищувало 3,5 відсотків від можливостей ОПК. З позицій впливу глобалізації на безпеку О. С. Власюк [2, 19] обґрунтовує неможливість для України застосування моделі ізоляції: «У сучасних умовах протидіяти глобальним загрозам можна лише глобальними засобами, можливості для них створює та сама система міжнародних відносин. Головними формами такої протидії є розробка глобальних та регіональних моделей безпеки з колективними засобами попередження загроз та їх подолання. Внаслідок поширення процесів світової глобалізації знижуються можливості незалежних суверенних держав визначати темпи та напрями політичних змін всередині країн..., посилюється тенденція щодо утворення систем колективної безпеки на регіональному та глобальному рівнях».

Основною проблемою при цьому вважається проблема вибору серед існуючих систем колективної безпеки найбільш ефективної, що базується не на корпоративному (припускає підпорядкування інтересів держав-учасниць інтересам головних гравців системи), як це, наприклад, має місце для ОДКБ та Шанхайської організації співробітництва (ШОС), а на коопераційному принципі організації, що зводить до мінімуму можливість вертикальної інтеграції в ній та максимально сприяє в довгостроковій перспективі збереженню України як суверенної держави.

Із загальної теорії систем та трансформології відомо, що найменш стійкими та вразливими є перехідні трансформаційні системи. Прикладом саме такої нестійкої, непродуктивної геополітичної моделі була модель багатовекторної зовнішньої політики України, побудованої на балансі між різними стратегічними акторами. Україна перебувала в режимі постійних коливань щодо надання пріоритетів своєї зовнішньої політики різним стратегічним партнерам, часто змінюючи

курс, і тому була вкрай уразлива до зовнішніх загроз.

Такі вчені, як М. М. Коржнев, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Є. О. Яковлев [11], В. Ю. Богданович [1] вважають, що на даному часовому інтервалі саме модель нейтральності та позаблоковості України є оптимальною. Основні аргументи на користь цієї моделі такі: порівняно з іншими моделями найбільшою мірою сприяє збереженню суверенітету та незалежності України; зменшує напруження за лінією ЄС — США — Росія щодо України, дає можливість знайти консенсус між цими країнами; відповідає бажанню українців досягти європейського способу життя; сприяє політичній стабілізації в державі тощо.

За оцінками В. П. Горбуліна, за моделі *приєднання України до ОДКБ* (як і до ЄСП) існує певна загроза для незалежності України через істотні трансформації «...україно-російських відносин у середньостроковій перспективі, що являтимуть собою складний конгломерат прагматичного партнерства, конкуренції з низки напрямів, можливо і конфліктності» [3, 8]. У [11] на основі аналізу варіантів розвитку України, а саме: «орієнтації на Росію», «на ЄС», «на незалежний, самостійний розвиток України» доводиться безперспективність моделі приєднання до ОДКБ. За оцінками фахівців, варіант «орієнтація на Росію» тільки за деякими екологічними та економічними критеріями означає збереження низького рівня життя для значної частки населення з одночасним зростанням соціально-економічного розшарування суспільства, істотне відставання у технологічній сфері та погіршення довкілля, надмірний рівень використання природних ресурсів тощо.

Водночас пріоритетним напрямом державної політики захисту національних інтересів є розвиток співробітництва України з Росією як одним зі стратегічних партнерів. Ця складова державної політики повинна будуватися на засадах прагматизму та відкритості, взаємовигідної кооперації та співпраці, а також сприяти розвитку громадянського суспільства, інтеграції у світовий економічний, політичний, безпековий, інформаційний, науково-технічний та гуманітарний простір, добробуту громадян, ринковим трансформаціям економік тощо.

Основні фактори, що впливають на українсько-російські відносини, такі [8, 224]:

партнерські відносини з Росією є визначальним чинником стабільності на всьому європейському просторі, у їх взаємовигідному розвитку зацікавлені всі європейські країни, Євросоюз і НАТО;

Росія є великою континентальною державою, яка володіє стратегічними вуглеводними ресурсами і за нинішніх умов є фактично монополістом щодо їх постачання в Україну;

українсько-російське економічне співробітництво є однією зі стратегічних складових, враховуючи друге (після ЄС) місце Російської Федерації у зовнішньоторговельному обороті Української держави;

характер відносин України з Росією є одним з принципових елементів міжнародних відносин на європейському континенті, який значною мірою впливає на геополітичну конфігурацію та баланс сил між європейським та євразійським центрами тяжіння.

Більшість політиків вважає неприпустимим протиставлення європейського та євроатлантичного курсу України і розвитку відносин з Російською Федерацією.

Незважаючи на широке розмаїття думок політиків та науковців щодо *моделі нейтралітету та позаблоковості України*, їх погляд цілком збігається щодо недоцільності застосування *моделі приєднання України до ОДКБ*.

Водночас з огляду на те, що сьогодні жодна країна в світі не спроможна самотужки вирішувати глобальні проблеми та протистояти глобальним загрозам, захищати національні цінності та національні інтереси без урахування загальносвітових тенденцій розвитку політичних, економічних, екологічних, інформаційних, науково-технічних процесів, а також беручи до уваги особливості України та кожної з вищевказаних геополітичних моделей, законодавчо було визначено пріоритетним її шлях на інтеграцію в європейський та євроатлантичний простори безпеки за збереження добросусідських відносин з усіма державами, насамперед з Росією: «...*інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір й євроатлантичний простір безпеки; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України*» [9, стаття 6].

Така геополітична модель України потребує нових підходів до забезпечення національних інтересів не так у військовій сфері, як інших сферах, насамперед у політичній, економічній, дипломатичній, інформаційній тощо.

При цьому якщо більшість населення та політиків підтримують входження України до Євросоюзу (48% — підтримують, 20% — не визначилися), то кардинально інша ситуація

склалася стосовно вступу України до НАТО (підтримують таку перспективу менш ніж 20%, немає згоди та консенсусу серед політичної еліти).

Модель *членства України в ЄС без вступу до НАТО* деякі фахівці вважають також неконструктивною, оскільки ЄС — організаційна структура, що побудована насамперед на спільності економічних інтересів та потребує від членів забезпечення достатнього рівня безпеки та стабільності, демократизації суспільства і держави, розвинутої економіки та її усталеного розвитку [3, 8]. Для більшості країн ЄС необхідний рівень безпеки досягається членством у НАТО. Такій оцінці сприяє досвід країн останньої хвилі вступу до НАТО та ЄС, для яких оптимальним шляхом вступу до ЄС був такий: країна — НАТО — ЄС. Водночас завжди існують винятки, наприклад, Туреччина (будучи членом НАТО понад 30 років, не може стати членом ЄС) або такі нейтральні члени ЄС, як Швеція, Фінляндія, Ірландія, Австрія (в яких питання вступу до НАТО дискутується).

М. М. Коржнев, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, Є. О. Яковлев та В. Ю. Богданович також вважають, що для України шлях у напрямі європейської інтеграції буде складним та тривалим, враховуючи внутрішню неготовність і невідповідність України критеріям вступу до ЄС і неприховане небажання деяких країн ЄС бачити сьогодні Українську державу в межах цієї організації. Водночас О. С. Власюк [2, 20] вважає, що створення загальноєвропейської системи колективної безпеки в рамках Європейської політики безпеки та оборони є перспективною формою колективної протидії сучасним глобалізаційним загрозам.

Вступ України до ЄС є стратегічною метою її зовнішньої політики, досягнення якої залежить і від результативності українських зусиль у сфері впровадження європейських політичних, економічних та соціальних стандартів, і від готовності Європейського Союзу до такого рішення. При цьому «ключем до Євросоюзу дедалі більшою мірою стає «європейськість» політичної, економічної, соціальної та гуманітарної системи країни у її ціннісному, цивілізаційному розумінні..., гарантування безпеки енергопостачання» [8, 224]. ЄС зацікавлена мати поряд прогнозовану дружню державу зі стабільною економічною, політичною та екологічною ситуацією, що не створює небезпек та загроз для європейських країн.

Дорожня карта України на шляху вступу до Євросоюзу має таку послідовність: вступ до СОТ, створення зони вільної торгівлі, підго-

товка укладання поглибленої угоди з ЄС, створення митного союзу, набуття асоційованого, а згодом і повноправного членства в ЄС. Останнім часом Україна отримала істотні позитивні результати на цьому шляху:

створено умови для приєднання України до СОТ, а саме: підписано необхідні документи з усіма зацікавленими країнами;

укладено угоду щодо спрощеного візового режиму між Україною та ЄС, якою передбачено надання практичної технічної та фінансової допомоги для реалізації заходів цієї угоди;

Євросоюз визнав ринковий статус української економіки;

Україна активно співпрацює з ЄС щодо врегулювання Придністровського конфлікту;

ЄС допомагає у знищенні застарілих та надлишкових озброєнь та боєприпасів, зокрема у подоланні Новобогданівської техногенної катастрофи;

успішно виконується План дій Україна — ЄС тощо.

Але під час формування зовнішньої політики України щодо її інтеграції в ЄС необхідно враховувати труднощі, що виникли безпосередньо в цій міжнародній організації, а саме: неприйняття Конституції ЄС, рішення про припинення розширення ЄС на невизначений термін, тенденцію провідних західних країн щодо розміщення екологічно небезпечних виробництв в країнах з дешевою робочою силою, необхідність передбачення комплексу заходів із захисту вітчизняного виробника, проблему відпливу кадрів з України, можливість перетворення України в індустріальну країну Центральної Європи та ін.

Водночас, враховуючи внутрішньополітичну ситуацію в Україні, насамперед позитивне ставлення значної частки її населення та еліти до вступу в ЄС, та відсутність негативного ставлення до цієї моделі з боку Росії, а також істотну конвергенцію моделей Україна — НАТО та Україна — ЄС, на нашу думку, доцільно застосувати іншій *підхід*, змінивши пріоритетність та послідовність кроків традиційної дорожньої карти щодо включення України в ці міжнародні структури, сконцентрувавши зусилля на процесі входження до ЄС: дорожню карту Україна — НАТО — ЄС скоригувати так: Україна — ЄС — НАТО. Крім того, згідно з цим підходом, стратегія реалізації такої геополітичної моделі має передбачати пріоритетність заходів, що є за-

гальними для процесів включення України і в ЄС, і в НАТО, а також не ведуть до напруження у відносинах з Росією та іншими країнами. Це передбачає чітке виокремлення в структурі кожної з геополітичних моделей частин, що збігаються або не суперечать визначеній множині допустимих моделей, та концентрацію зусиль на виконанні завдань, які належать саме цій загальній частині.

Виокремлення загальної та специфічної частин геополітичної моделі здійснюється шляхом попарного порівняльного аналізу заходів з реалізації базової та однієї з конкуруючих геополітичних моделей, за результатами якого формуються матриці збіжності та розбіжностей. Так, матриця збіжності є квадратною діагональною матрицею, діагональні елементи якої представляють заходи, що є загальними (однаковими) для базової та конкуруючої геополітичних моделей, наприклад, ідентичні заходи Плану дій Україна — ЄС та Плану дій Україна — НАТО (Плану дій щодо членства України в НАТО). Матриця розбіжностей вироджується в окремі вектор-рядок та вектор-стовпчик, елементи яких представлені заходами базової та конкуруючої геополітичних моделей відповідно, що вирізняються (є специфічними, суперечливими) у цих моделях. Застосовується послідовно зазначена процедура попарного порівняльного аналізу заходів базової моделі з іншими конкуруючими геополітичними моделями, поступово формується матриця збіжності і відповідні вектори розбіжностей. Загальною тенденцією при цьому є зменшення розміру матриці збіжності (збільшення розміру вектора розбіжностей) за збільшення кількості (міцності множини допустимих моделей) конкуруючих геополітичних моделей, для яких формується загальна частина. Важливим є порядок попарного порівняльного аналізу конкуруючих геополітичних моделей з базовою. Цей процес має бути упорядкований, наприклад, за критерієм імовірності реалізації, рівня суперечності, можливих позитивних (негативних) наслідків тощо.

Такий *підхід* дає можливість паралельно і порівняно швидко просуватися по кількох проектах, не створює напруження у відносинах з основними акторами зовнішньополітичної сфери та не потребує значних ресурсів на подолання суперечностей щодо реалізації визначеної геополітичної моделі всередині країни. Після реалізації заходів та завдань загальної частини виконується більш складний етап, пов'язаний зі специфічною складовою моделі Україна — ЄС — НАТО, який передбачає насамперед наявність таких внутрішніх чинників, як стратегічне бачення та політична воля керівництва держави, узгодже-

ність позицій політичної еліти та підтримку населенням цієї моделі тощо. Але під час реалізації першої (загальної) частини геополітичної моделі повинні здійснюватися також підготовчі дії, необхідні для поступового переходу до другої частини (перехід від загальної до специфічної частини), наприклад, заходи з інформування населення та формування його ставлення до вступу в ЄС.

Це дасть можливість на зовнішньому рівні знизити напруження у відносинах з Росією, значною мірою зменшити суперечності та скоротити загальну внутрішню конфронтацію щодо вступу України в НАТО всередині країни, що особливо загострилася під час виборчої кампанії, здійснювати насамперед ті заходи, що є загальними для цих двох моделей. Фактично це означає удосконалений варіант *моделі членства України в ЄС*, що передбачає вступ не тільки до ЄС, а й до НАТО, але у відмінній від традиційної послідовності. Стратегія реалізації такої моделі повинна передбачати також обов'язкову гнучкість та адаптивність геополітичної моделі до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, паралельну взаємоузгоджену роботу одночасно двох механізмів Україна — НАТО та Україна — ЄС (що нині й відбувається), коли позитивні результати одного з них сприяють реалізації другого, можливість своєчасної концентрації ресурсів на тому з них, де очікуються кращі результати, особливо у середньостроковій та довгостроковій перспективі тощо.

Модель *приєднання України до НАТО* з наступним вступом до ЄС (модель воєнно-політичного союзу з НАТО) є найбільш дискусійною та найменш підтримуваною на сьогодні населенням та елітою. На думку В. П. Горбуліна [3, 5]: «Євроатлантична інтеграція є істотним чинником зміцнення національної безпеки. Вона має на меті гарантувати незалежність України, її територіальну цілісність, суспільний прогрес, своєчасне виявлення та запобігання нових загроз стабільності й безпеці у геополітичному просторі. Така інтеграція покликана сприяти насамперед розвитку демократичних інститутів, консолідації громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини і, таким чином, відповідає життєво важливим інтересам українського народу». Такої самої думки дотримуються О. С. Власюк, Г. М. Перепелиця, Б. О. Парохонський, які вважають, що НАТО — найефективніша форма колективного співробітництва в галузі безпеки та протидії сучасним глобальним загрозам.

При цьому основні аргументи на користь приєднання України до НАТО, як правило, такі [2, 3, 12]:

можливість України впливати на прийняття рішень з питань європейської та євроатлантичної безпеки, користуватися механізмом колективної оборони Альянсу;

отримання надійних гарантій воєнної безпеки відповідно до Вашингтонського договору;

обмеження впливу екстремістських політичних сил націоналістичного спрямування в окремих сусідніх країнах щодо розв'язання етнічних проблем за рахунок України;

обмеження витрат на оборону;

технічна допомога з боку НАТО та обладнання українських прикордонних структур відповідно до стандартів Альянсу, що сприятиме підвищенню ефективності боротьби з наркотрафіком, нелегальною міграцією та торгівлею зброєю;

зміцнення позицій стосовно вступу до ЄС;

отримання доступу до високих технологій, у тому числі оборонних і сучасних освітніх та інформаційних технологій;

приведення Воєнної організації держави у відповідність до стандартів НАТО та прискорення реформування Збройних Сил України, підвищення ефективності ОПК та пришвидшення виходу на ринки зброї та озброєнь;

додаткові можливості для військової освіти, створення системи управління оборонними ресурсами, розробки оборонних програм, бюджетного планування та фінансування, ліквідації надлишкових та застарілих боеприпасів;

прискорення імплементації ефективного демократичного контролю над сферою безпеки та цивільно-військових відносин;

поглиблення позитивних структурних трансформацій в українському суспільстві, зокрема, зміцнення демократії, утвердження верховенства права, захисту прав людини та консолідації суспільства;

зменшення кількості загроз в соціальній та гуманітарній сферах;

додаткові можливості для участі в регіональних організаціях та проектах тощо.

Але відомо, що будь-яка модель і стратегічне рішення має позитивний та негативний боки. На негативні наслідки саме такої геополітичної моделі звертають увагу інші дослідники [1, 12], які вважають, що найнебезпечніші

деструктивні наслідки для України будуть такі:

ускладнення відносин з Росією, яка розглядає інтеграцію України в НАТО як виклик її домінуванню у країнах СНД та порушення геополітичного балансу між Росією та Заходом;

посилення небезпеки використання Росією економічних важелів, що може відчутно позначитися на національній економіці;

загострення невирішених територіальних питань з Росією;

деградація вітчизняного ОПК;

втягування України до внутрішніх протиріччя НАТО (між США та блоком країн «старої Європи»);

використання українських військовослужбовців у «гарячих точках» в інтересах НАТО;

зростання активності деяких ісламських організацій в Україні;

Україна може стати уразливішою для проведення терористичних операцій;

великі фінансові витрати щодо переходу на стандарти НАТО (на реформування Збройних Сил України — 9 мільярдів гривень, на закупівлю озброєння та військової техніки — 10 — 12 мільярдів доларів США протягом 5 — 6 років тощо);

посилення напруження між населенням західних та східних областей.

Щодо відносин з НАТО як одного з пріоритетних напрямів забезпечення захисту національних інтересів у воєнній сфері, то Україна з квітня 2005 року здійснює Інтенсифікований діалог з метою підготовки до наступного кроку: підписання Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). За оцінками більшості фахівців та експертів, Україна вже сьогодні «об'єктивно за сукупністю критеріїв готова до виконання ПДЧ» [3, 6], заважає цьому переважно тільки внутрішня політична ситуація.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що кожна з геополітичних моделей включає загальну і специфічну частини. Загальна частина будь-якої моделі передбачає виконання відповідних вимог щодо розвитку демократизації суспільства та держави, підвищення життєвого рівня населення, зменшення рівня корупції, спільної боротьби з глобальними та регіональними загрозами тощо. Специфічна

частина моделей пов'язана з особливостями механізмів входження та функціонування в межах конкретної міжнародної організації, систем критеріїв на відповідність цим організаціям, переліком загроз та методами боротьби з ними, ступенем втрати суверенітету та обсягами ресурсів, необхідних для реалізації тієї чи іншої моделі тощо.

Методологія формалізації державної політики захисту національних інтересів після їх визначення передбачає формування як переліку деструктивних факторів (викликів, небезпек, загроз, ризиків), так і чинників, що, навпаки, сприяють їх реалізації.

Серед зовнішніх загроз національним інтересам України у воєнній сфері — загрози виникнення «заморожених» конфліктів, зокрема безпосередньо біля кордонів нашої держави. У [15, 16] визначено такі загрози, підкреслено особливо небезпечний характер конфліктів у Придністров'ї та на Кавказі.

Небезпечною є ситуація в Іраку та навколо Ірану, яка відображає, з одного боку, активізацію боротьби у світі за природні ресурси, насамперед за контроль над джерелами енергоносіїв та шляхи їх доставки, з другого, збереження тенденції до розповсюдження зброї масового знищення.

Складність процесів системної трансформації в Україні, у тому числі системи забезпечення національної безпеки, поляризації соціальної структури, низький рівень довіри громадян до політичних інститутів, відсутність консенсусу та політичної культури серед національної еліти стимулюють високу імовірність виникнення конфліктів та криз порівняно з державами зі стабільними політичними та соціально-економічними системами.

Визначення переліку загроз національним інтересам, їх класифікація, ранжування, встановлення взаємозв'язків та визначення цілісної динамічної ієрархічної системи загроз національним інтересам є одним з найважливіших етапів процесу формалізації адміністративно-політичних рішень у сфері забезпечення національної безпеки. Однак серед науковців та практиків нині немає єдиних поглядів стосовно належності цього етапу. Деякі відносять його до процесу формування відповідної державної політики [14], інші — до складу державного управління як обов'язково складову процесу стратегічного планування [10]. Автор дотримується такого підходу, відповідно до якого визначена система загроз національним інтересам є вихідною інформацією для державного управління, насамперед для стратегічного планування.

В Україні перелік загроз національним інтересам визначено в кількох документах, однак їх порядок та формулювання в них істотно відрізняються, деякі з визначених загроз не є загрозами, немає типології загроз, не встановлено взаємозв'язок між викликами, ризиками, небезпеками та загрозами, відсутній критерій (критерії) визначення та ранжування загроз.

Враховуючи ієрархію чинних документів, пріоритетним є перелік загроз національним інтересам, визначений у Законі України «Про основи національної безпеки України».

При цьому фахівці [1] відзначають зростання *інформаційного компоненту* протидіючого, що ведеться в мирний і воєнний час і часто є непомітним, а також такий засіб, як «*кадрова*» експансія, зміст якого полягає у масштабному проникненні представників конфронтуючої сторони у владні структури країн, створення корпоративного співтовариства, що впливає на прийняття й реалізацію стратегічно важливих рішень щодо вибору антинаціональної геополітичної моделі країни.

Серед інших загроз національній безпеці, що не класифіковані в окремі сфери національної безпеки [9] і не увійшли до переліку загроз, пропонуються такі [1]. У *релігійній сфері*: загострення релігійних і міжконфесійних протиріч (зіткнення віруючих, руйнування храмів, релігійних святинь тощо); неконтрольований інформаційний вплив церков, релігійних конфесій на населення держави. У *територіальній сфері*: наявність територіальних питань у підходах до розбіжностей між державами; висування територіальних претензій на державному рівні; зазіхання на територіальну цілісність держави; мусування в засобах масової інформації питань щодо територіальних протиріч; відторгнення територій з використанням силових методів. У *етнічній сфері*: загострення міжетнічних суперечностей; активізація націоналістичних рухів усередині держави; спроби зіткнення між представниками різних етнічних груп; підтримка або дискримінація окремих етнічних груп; спроби внести розкол між етнічними групами в державі.

Необхідно підкреслити, що можливі інші підходи до декомпозиції сфери національної безпеки на складові, визначення для кожної складової переліку загроз, їх ранжування та загалом визначення системи загроз національній безпеці.

Основною тенденцією зміни геополітичної ситуації в світі є зростання транснаціональних загроз. Традиційні військові засоби стають

менш придатними для протидії цим загрозам. Значно вагомішими є дипломатичні, політичні, економічні, інформаційні, правоохоронні важелі, а також військові засоби в новій якості — компактні, мобільні, високоефективні, підготовлені для вирішення завдань на всіх етапах розвитку конфліктів.

Висновки. Таким чином, досліджено стан державної політики захисту національних інтересів, ступінь її формалізації, підходи до класифікації та ранжування систем національних цінностей, національних інтересів, національних цілей, формування переліку загроз національним інтересам, обґрунтування геополітичних моделей розвитку України та їх узагальнення і запропоновано конкретні варіанти відповідних систем, переліку загроз та геополітичної моделі, спрямованих на підвищення ефективності формування та реалізації такої державної політики. Доведено неможливість самотужки відстоювати національні інтереси в умовах зростаючої глобалізації, нестабільності та невизначеності, посилення ролі силової політики у міжнародних відносинах. У подальшому передбачається дослідити методологічні засади формалізації стратегічного планування та управління і класифікацію загроз національним інтересам.

Джерела

1. Богданович В. Ю. Теоретические основы анализа проблем национальной безопасности государства в военной сфере. Монографія. — К.: Основа, 2006. — 296 с.
2. Власюк О. С. Національна безпека в умовах глобалізації світу/ Україна — НАТО. — 2007. — № 3. — С. 20.
3. Горбулін В. П. Україна — НАТО: стагнація чи повільна інтеграція // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 2 (3). — С. 5—14.
4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Визначення цілей і формування державної політики національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2006. — № 3. — С. 13—26.
5. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2004. — № 3. — С. 15—24.
6. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. — 2005. — № 3. — С. 11 — 18.
7. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегія національної безпеки України в аксіометричному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства // Стратегічна панорама. — 2005. — № 2. — С. 13 — 26.
8. Експертна доповідь: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2006 році (про-

ект)/ Національний інститут стратегічних досліджень. — К., 2006. — 255 с.

9. Закон України «Про основи національної безпеки України» за № 964-IV від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

10. *Кокوشيш А. А.* Стратегическое управление: теория, исторический опыт, сравнительный анализ, задачи для России. — М.: Московский государственный университет международных отношений; «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. — 528 с.

11. *Коржнев М. М., Шеляг-Сосонко Ю. Р., Яковлев С. О.* Природно-ресурсний чинник у виборі вектора розвитку України // Стратегічна панорама. — 2006. — № 3. — С. 27 — 34.

12. *Парахонський Б. О.* Ризики та переваги євроатлантичного курсу // Україна — НАТО. — 2007. — № 3. — С. 24 — 32.

13. *Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки у її визначальних сферах: монографія / Богданович В. Ю., Семенченко А.І., Єгоров А. І., Бортник О. О., Муха В. А.* — К., 2007. — 430 с.

14. *Тертичка В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. — 750 с.

15. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України».

16. Указ Президента України «Про Воєнну доктрину України» від 15 червня 2004 р. № 648/2004.